

Arne Bakken

Vidjespenning og Olavспенning – når ”kvardagskledda vert høgtidsskrud”

At kirkeklokkene ringer julen inn og kirkedører åpnes på vidt gap i høytiden er en snart 1000-årig tradisjon i vårt land. Kanskje nesten like gammel er tradisjonen om at den som ringte høytiden inn holdt i en Olavспенning i enden av tauet. En Olavспенning kunne også være festet til kirkedøren som hjelp til å få døren opp. Olavspenninger var smidde vidjespenninger i jern, eller nestinger som de helst kaltes

Smidd Olavспенning fra kirkedøren i Sel kirke.
Foto: forf.

Vidjespenning og Olavspenningen og Olavshammeren fra Hodalen kirke. Foto: Nils Bakken.

på våre trakter. Nestingen, som oftest ble laget av vridde rotskudd av bjørk, var det aller mest brukte og uunnværlige hjelpemiddel til svært mange av hverdagens gjøremål både inne og ute inntil begynnelsen av 1900-tallet. Olavspenninger i jern er bevart fra middelalderen i flere kirker, blant annet i Vingelen, Våler, Sel og Toten i Hamar bispedømme. Fire steder i ulike om-

råder som taler for at dette var en utbredt tradisjon.

På inngangsdøren i Hodalen kirke fra 1934, henger også en smidd Olavspenning sammen med en Olavshammer. Denne ble brukt liturgisk den dagen kirken ble vigslet ved at det ble banket med den tre ganger før inngangsprosesjonen steg inn. Dette er min barndoms kirke, men jeg må medgi at det er først i de senere årene gjennom pilegrimsvandringer jeg har hatt dit, at jeg har oppdaget hvilken rik gammel kirkelig tradisjon som her ble gjenopptatt for snart 80 år siden. Dette har vekket nyssgjerrigheten i meg til å finne ut noe av hva sammenhengen kan være mellom de gamle kirkers Olavspenninger og hverdagens mange vidjespenninger?

Olavspenningen

Olav den hellige brakte gjennom sin død på Stiklestad 29. juli 1030 et gjennombrudd for kristendommen i vårt land. Kirken ble etablert i landet. Gudstjenester og kirkelige handlinger ble forrettet i de mange soknekirker som etter hvert ble bygget. Kanskje derfor ikke så rart at en Olavspenning hang i enden av klokketau eller på kirkedører, for Olav er i århundrer blitt husket av folket når kirkeklokkene kalte folket sammen for han var den som åpnet døren inn til en ny verden med store horisonter.

Som nasjonalhelgen ble Olav bøndernes og fiskernes spesielle gode hjelper, ja for alle som på ulike måter arbeidet og kjempet for livets opprettholdelse. Det fortelles at en gang han red på sin hest så fikk han øye på en

gutt som var i ferd med å hente en hest fra hamningen. Hesten hadde vidjehyller om beina og gutten strevde fælt med å få opp nestingen med valne fingrer. Olav stanset og sa: "Nå skal jeg vise deg en vidjespenning som er mye lettere å åpne enn den som du strever med". Slik fikk vi benevnelsen Olavspenning. Opprinnelig var det benevnelse på en vidjespenning som var laget på en spesiell måte slik at den var lettere både å lukke og åpne. I dag brukes Olavspenning helst om de som er laget av smijern og er funnet i kirker over hele landet. Det fortelles at håndverkeren Olav sjøl smidde den i jern en gang og at denne siden var å finne på en av dørene i hans gravkirke, Nidarosdomen. Hva slags allment budskap har denne tradisjonen om den smidde Olavspenningen som er funnet i mange kirker? Hvorfor er den laget i smijern og brakt inn i det hellige rom?

Nestingen

For å prøve å finne svar på det må vi tilbake til menneskers hverdag og se på den meget utstrakte bruk av nestinger eller vidjespenninger i tidligere tider. Til alt som skulle trekkes, bindes og bæres – stenges, låses og åpnes – var nestingen den gode hjelper. Det gjaldt svært mye av det daglige arbeid både ute og inne.

I dag finnes nestingen stort sett bare i eventyrbøker og lommebøker. I folkeeventyret om 'Prinsessen som ingen kunne målbinde' får Askeladden bruk for en vidjespenning han finner på sin vandring. Tar vi fram en 50-kroneseddel fra lommeboken, vil vi se en vidjespenning på forsiden sammen med

eventyrsamleren Peter Chr. Asbjørnsen. Slik tar vi, paradoksalt nok, i en vidjespenning nesten daglig også i dag, sjøl om den ble borte fra hverdagen for over 100 år siden.

Vidjene var laget nesten utelukkende av rot- og stubbeskudd av bjørk. Emnet var gratis og fantes overalt. Sjøelve hemmeligheten med vidjenes styrke og smidighet var at de måtte, så snart skuddene var blitt skåret, kvistes, bakes og vries. Da holdt man rotenden fast og begynte å vri nedover fra toppen. Når det var gjort kunne de rulle dem sammen og ta dem igjen senere for så å lage sjøelve vidjespenningen eller nestingen. Det trengtes hundrevis nestinger på en gård i løpet av et år. Viktigheten av å sikre seg emner til vidjer, kommer til uttrykk ved at man kunne ta emner også på andres eiendom.

Når man så lagde selve nestingen, var det tykkenden som ble utformet som lås, og den ble videre laget ved at det vridde emnet ble bøyd dobbelt og vridd som et tau. Det var to hovedtyper når det gjaldt mekanismen med dette med å åpne og lukke. Den ene var vanskeligere å åpne og ble utslitt fortere. Den andre typen var mye lettere å få opp, men vanskeligere å lage. Det er den siste som er blitt kalt Olavspenningen, også når den var laget i tre.

I 1950 foretok Norsk etnologisk gransking en innsamling av tradisjonsstoff fra hele landet omkring vidjespenninger. Fra mange bygdelag i Fjellregionen ble det sendt inn svar. Her blir det framhevet hvor viktig det var at alle måtte lære seg å lage vier. En gutt var ikke gifteklar før han kunne sju ulike typer nestinger. Man kunne ikke en gang tygge tobakk dersom man ikke

kunne vri vidje, sa de på Tolga. På Tynset var det ei som fortalte om mora si som formante døtrene: "Kjære døjenter, gjør dø sjølbergande, lær dø æ lage nestinger". Alle skulle lære å lage nestinger for alle hadde bruk for det på en eller måte. Det fortelles fra Tolga at det var strengt forbudt å vri vidje på en helldag for – "Da holdt de ikke i dagen i enden". Menneskelige trekk ble også beskrevet ut fra nestingens mange egenskaper. "Mjuk som ei vie", kunne de si om folk i Follidal. Dette gjaldt også utprøving av personligheten til folk, blant annet når friere kom til gards. Det fortelles om en mann som tok i mot to beilere til datteren. Han spurte: "Når finner du vieremnet?" "Jeg finner dem når jeg har bruk for dem", svarte den første. Den andre svarte: "Jeg tar dem når jeg finner dem, så har jeg dem når jeg skal bruke dem". Han fikk datteren.

Nestingen hørte også til i barnas lek. Fra Tynset fortelles det at de 'kastet nesting' når de var på setra. En sto, mens de andre gjemte seg i hver sin bås i fjøset. Den som fikk nestingen kastet utenfor sin bås, ble neste kaster.

Juleforberedelsene og nestingen

For å få et inntrykk av hvor utbredt bruken av nestingen var i de mange gjøremål, så la oss se på noen av juleforberedelsene i eldre dager.

Maten til julehøytiden ble forberedt i lang tid i forveien. Fisken var for lengst kommet i hus. Var den saltet ble den oppbevart i stamper med vidjeband. Fisken som var tørket eller røkt, ble trådd inn på nestinger til de ble brukt. Hadde de fisket fra båt så hadde nestingen muliggjort å ro, for årefestene eller hamle-

*Hamleband. Foto: Bjørn Erik Skau.
Norsk Skogmuseum, Elverum.*

bandene var ofte nestinger. Hadde de tatt fisken i garn, så brukte de som søker stein som var viklet inn i never. Disse ble sydd sammen til garnet med teiger eller nestinger. I overkant av garnet ble fløene tilsvarende festet med furubark og never. Fangsten fra en fisketur kunne bæres hjem på vidjehanker.

Når julegrisen skulle slaktes var nestingen med. Med den strammet slakteren rundt munnen på grisen før den ble stukket. Og etter slaktingen ble spekeskinkene hengt opp ved hjelp av nestinger. På samme måte hang annet kjøtt, flekk og pølser. Kjøtt ble lagt ned i store saltsamper som var holdt sammen av vidjeband.

Det ble kjernet ekstra mye smør til høytiden. I håndkjerner kunne den tverrstilte skiven i nedre enden av kjerne-staven være laget av vidjer, til dels som trinsen på en skistav. Kyrne som ga melken sto sjøl bundet gjennom vinteren med nestingband. Og høyet dyra

«Smørkjernersken» fra Nidarosdomens vestfront – et eksempel på hvordan hverdagens mange gjøremål var fremstilt på katedralene. I nederste enden av kjernestaven var det en tverrstilt skive, ofte laget av vidje. Foto: Jøran Wærdahl, fra boken Nidarosdomen – en pilgrimsvandring av Arne Bakken.

spiste var kommet i hus, godt hjulpet av nestinger i ulikt bruk. Ljåbladet kunne være festet til orvet med teiger. Fra utslåtter i bratt terreng kunne høyet pakkes i vidjemeiser og så bæres eller rulles ned til nærmeste utløe. Når de kjørte høyet hjem med hest, var nestinger brukt som drotter for å binde sammen skjækene til vogn eller slede.

På vevestolen ble duker, åklær og ulike tøy laget til jul. Der var nestinger også gode hjelpere som holdt trøene oppe, såkalte hovelsvier. På stabburet

ble klær ofte hengt over en staur som hang i vidjer fra taket.

Til vasking av hus og mennesker til høytiden trengtes mye ekstra vannbæring. Bøttene ble båret i vidjehonker. Vastrevet man bar med, var leddet med nestinger. De mange dører man gikk ut og inn igjennom i juleforberedelsene, kunne ha vidjehengsler, og vidjebånd ble brukt til å sikre låsepinnen eller kroken på inngangsdører. Soplimen, som sto utenfor døren, ble også holdt sammen av nesting.

Til utarbeidet i tiden før jul hørte i flere hundre år i fjellbygdene også køl- og malmkjøring. Da måtte det mye nestinger til som drotter. På Tynset het det at man måtte regne minst ti tylfter til hver hest ved en tur til Røros. I verste sprengkulden måtte kjørekaren ha noen av nestingene i reserve på innsiden av broka for å holde dem opptint og i form.

Når juletreet skulle hentes hjem var vidjen den gode hjelper. Om man brukte ski eller truger, så festet man de til føttene med tåvier. Og dro man treet hjem i kjelke, kunne det være ved hjelp av et vidjebånd som kunne lages flere meter lange.

Når det gjelder skigåing med vidjebindinger og jul, har vi en nasjonal historie. Det er den kjente fortellingen om de to birkebeinere som berget den 2-årige kongssønnen Håkon Håkonsson fra klosteret på Domkirkeodden i Hamar via Lillehammer over fjellet til Østerdalen for så å få hjelp til å bringe det videre til Nidaros. "Birkebeinere" - dvs 'de som hadde bjørk om føttene' - har sitt navn av vidjebindinger som bandt skiene til føttene. Det populære Birkebeinerløpet på ski, som årlig går

samme leden som de to som berget kongesønnen i julen 1205, hadde ikke sett dagens lys og gledet så mange om ikke vidjespenningen på skiene hadde vært gode hjelpere i sin tid. Kringla på skistaven var også en type vidjespenning, og som ga et godt grep for å få opp farten under flukten.

Når man så i gammel tid endelig kunne spenne hesten for å kjøre til kirke til julegudstjeneste var nestingene å finne på hestegreet, hvor de blant annet holdt bukjorden oppe. Drottene på kjøredoningen var også da de gode hjelpere. I kirken kunne de så få hjelp av en Olavspenning i jern for å få opp kirkedøren, og de hørte kirkeklokken som kanskje hadde en Olavspenning i enden av tauet som ringeren dro i. Etter all bruken av nestinger til de mange gjøremål i hverdagen og i juleforberedelsene, så kunne det vært spennende å ha visst hva de tenkte om dette møtet med Olavspenningen i jern i når de kom til kirken? Var nestingen et symbol på alle hverdagens gjøremål og derfor også å finne i det hellige rom? Her er intet svar, og vi kan bare lytte oss inn i håp om å finne en sammenheng.

Det alminnelige og det hellige henger sammen

Det er til å undre seg over at et av de mest alminnelige hjelpemiddel man hadde i gammel tid også er å finne i hellige rom, i kirker, i form av smidde Olavspenninger. Mens hverdagens vidjespenninger ble slitt og ødelagt av tidens tann, uttrykte den smidde Olavspenningen både varighet og bestandighet. Dessuten var jern kostbart i middelalderen og ga gjenstanden en

spesiell status. Her kan man med rette bruke salmedikerens ord om at "kvardagskleda vert høgtidskrud". Kan vi se det slik at Olavspenningen ga hverdagens nestinger verdighet, ja løftet hverdags arbeid og slit inn i en større dimensjon?

At helgenkongen Olav og vidjespenningen ble koblet sammen har nok mange grunner.

I middelalderen var det vanlig å se det slik at det som lignet på hverandre hørte sammen. Med sin konkrete runde form kunne vidjespenning ligne en O og var i neste omgang en påminnelse om navnet Olav. Derfor var enhver onsdag – som også bar Olavs forbokstav – i middelalderen en Olavsdag og var innarbeidet i kirkens liturgi. På midtuke dagen minnet den runde nestingen på en spesiell måte folk om helgenkongen. Når en dag i uken på den måten var helliget Olav, ble alle

ukens dager det.

Hverdag og det hellige rom ble bundet sammen. En annen kjensgjerning støtter dette. Ved de store katedralers inngangsportaler var det vanlig å plassere skulpturer i stein av hverdagens mange gjøremål. Under restaureringen av Nidarosdomen fra 1869 og utover, gjenskapte man dette ut fra av eldre forbilder rundt om fra katedraler i Europa. På Vestfronten finner vi derfor i dag for eksempel hogget i stein både en skomaker og ei som kjerner smør. Der ser vi en slakter og en som skjærer korn og mange andre gjøremål er fremstilt. Her møtte folk igjen sin hverdag Hverdagens ulike gjøremål var, og er, en kamp for å berge livet og var på den måten å oppfatte som en gudstjeneste. Menneskets hverdag ble, og blir, i kirken tolket som en gudstjeneste. Hverdag og helligdag henger sammen.

"Stengebryssen" på Tolga, Bertrand Martin, Ola (Ole Ragnvald) og Paul Oddvar, fotografert omlag 1920. Gutten i midten har vidje som hælbinding. Nordøsterdalsmuseet, nr. 10100.

Så kan man undres: Siden man i de mange små soknekirker sjelden hadde råd til kostbare skulpturer i tre eller stein av menneskers hverdagsgjøremål slik det var i katedralene, var det da slik at de i den smidde Olavspenningen i soknekirkene kunne kjenne igjen sitt arbeid og bli påmint de mange gjøremål i hverdagene? Et budskap om at det alminnelige og det hellige hører sammen.

Den sterke og seige nestingen var en gave fra naturen. Det var neppe snakk om opphavsrettigheter til vedkommende som en gang i fjern fortid skar et rotskudd av bjørk og som mellom hendene sine laget den første vidjepenningen – ved å kviste, barke og vri og flette. Hemmeligheten i nestingens styrke ligger nettopp i vridningen. Et annet mysterium de visste om, var at de beste nestingene fikk man av rotskudd som hadde stått i litt mørk bjørkeskog og som slik hadde strukket seg mot sollyset.

På den måten blir nestingen også en stille budbærer om julens budskap som vi går i møte. Vi feirer høytiden ved vintersolverv når lyset «vinner» over mørket. Sammen strekker vi oss mot det livgivende lyset i alle dets dimensjoner - i felles håp for dager og år som kommer.

Artikkelen har tidligere vært trykket i *Arbeidets Rett* 24. og 27. des. 2010.

Om forfatteren

Arne Bakken, f. 1948 i Hodalen i Tolga. Pilegrimsprest i Hamar bispedømme. Teologisk embetseksamen og grunnfag i folkeminnevitenskap fra Universitetet i Oslo. Har bl.a. utgitt *Nidarosdomen – en pilegrimsvandring* (1997) og *Hamardomen* (2009), begge på Aschehoug forlag.